

ХУДОЖНЯ ПОЛЕМІКА З АНТРОПОЛОГІЧНОЮ ДОКТРИНОЮ ФРОЙДА В ГРОТЕСКАХ МІНЬЙОНИ

Стаття присвячена особливостям художньої рецепції антропологічної концепції З. Фрейда, зокрема її сексуально-еротичного аспекту епатажним німецьким письменником-експресіоністом С. Фрідлендером-Міньюною.

Ключові слова: експресіонізм, психоаналіз, антропологія, сексуальність, гротеск.

Статья посвящена особенностям художественной рецепции антропологической концепции З. Фрейда, в частности ее сексуально-эротического аспекта эпатажным немецким писателем-экспрессионистом С. Фридлиндером-Миньюной.

Ключевые слова: экспрессионизм, гротеск, психоанализ, антропология, сексуальность.

The article deals with the mannerism of the S. Freud's anthropological construct and its erotic aspect reception by German expressionism writer S. Friedlaender-Mynona.

Key words: expressionism, psychoanalysis, anthropology, sexuality, grotesque.

Для митців експресіонізму, потужного художньо-естетичного напрямку першої половини ХХ ст., що сформувався передусім під гаслом полеміки з пошуками та висновками романтизму та натуралізму, характерним є гострий інтерес до проблем сутності людини, аполітичне дослідження її поведінкових реалій в жорстких історично-соціальних умовах та понівеченого «я». В основу нового духовного храму для «трансцендентно безпритулних» сучасників письменники-експресіоністи заклали «п'ять наріжних каменів – фігури Христа, Дарвіна, Ніцше, Маркса та Фрейда» [1: 184]. Звісно, не всі письменники визнавали авторитет усіх них без виключення, але у всякому разі кожен з них відчував та заявляв про духовний зв'язок хоча б з однією з цих величних постатей.

Як стверджує один з найавторитетніших сучасних дослідників експресіонізму Т. Анц, в художньому дискурсі модернізму немає жодного автора, який би не полемізував з Фрейдом, а «історію літератури ХХ ст. недоречно розглядати без історії рецепції психоаналізу» [2: 381]. Відомо, що розвідки психоаналізу, знакового явища ХХ століття, створили могутнє джерело власне літературно-художнього осмислення, що було і залишається нині важливим та перспективним об'єктом дослідження. Між тим спеціальних праць, звернених до даної сфери, у науці явно бракує. У 1980-х рр. німецькі літературознавці Б. Урбан та Дж. Кремеріус оголосили про заплановане опублікування дослідження, присвяченого рецепції психоаналізу німецькомовними поетами та письменниками, яке, на жаль, так і не відбулося. Якщо покладатися на Т. Анца, ця тема все ще не має належного повного та систематичного викладення, а представлена фрагментарно і вибірково у річищі більш масштабних розвідок експресіоністської літератури [2]. У такому світлі спрямування нашої розвідки, постає цілком своєчасним як для вітчизняної германістики, так і з погляду зарубіжного контексту літературознавства, оскільки вона здійснює спробу

зробити певний внесок у вивчення художнього дискурсу наскільки бурхливої, настільки ж і суперечливої доби.

Доцільно зауважити, що і сама постать Міньйони, ексцентричного гротеск'ера та філософа, мало відома навіть у колі знавців історії літератури «експресіоністського десятиліття». Псевдонім Міньйона дозволив професору неокантіанської школи у Берліні Саломо Фрідлендеру (1871 – 1946) засобами скандального та провокаційного гротеску привернути увагу сучасників до найбільш болючих екзистенціальних питань доби, адже автор ставить за мету підірвати замусолені морально-етичні цінності сучасників та спонукає їх переглянути вшановані історією авторитети. Спробуємо дослідити джерела та причини принципового неприйняття Міньйоною антропологічних студій З. Фрейда, що у близьких до фельстону формах знайшло своє відображення у збірці тридцяти старанно відібраних гротесків, об'єднаних під назвою «Залізнодорожне щастя або Анти-Фрейд».

Звернення майстрів художнього слова до завоювань психоаналізу носить складний багатовимірний характер, відзначений інтерактивним починанням, реалізованим у складному діапазоні стосунків від суперництва до спростування, претензій на авторитет, від критики до поваги і поклоніння. Яскравим підтвердженням останнього можуть слугувати слова майстра психологічної новели С. Цвейга: «Байдужий потягу століття до замовчування, Фрейд кидає в обличчя часу проблеми самопізнання та прийняття витісненого й підсвідомого. І з цього починається не лише лікування поодиноких нужденних, а й психоаналіз усєї морально хворої Європи шляхом переведення особистих конфліктів з царини лицемірності у справжню науку» [3: 15]. Історії літератури відома ціла низка прикладів прозорої чи складним чином опосередкованої причетності до психоаналізу письменників та поетів епохи модерну, серед яких доречно назвати прізвища Рільке, Т. Манна, Кафки, Музіля, Тракля, Бенна, К. Ейнштейна, Верфеля, Брехта, Дьобліна та багатьох інших.

Сучасний філософ та літературознавець І. Смирнов відзначає, що «психоаналіз з моменту своєї появи являє собою методологічну тотальність, відносно якої можна зайняти дві позиції: чи то погодитися з тим, що все у світі відбувається „за Фрейдом“ та в межах психоаналітичного концепту спробувати віднайти щось своє, чи то знайти будь-який інший концепт, який пояснює реальність» [4: 225]. Саме шляхом пошуку власної теорії пішов свого часу оригінальний та бунтівний гротеск'ер Міньйона. Не додержуючи етичних норм ввічливості, він із запалом полеміста наділяє яскравими негативними епітетами свого шанованого колегу та його вчення, взагалі поносить психоаналітиків у манері памфлету як ганебних, пустих, наївних, збоченців, учених свиней, людожерів тощо.

Об'єктом прискіпливої уваги й спростування з боку Міньйони передовсім виступає теза примату інстинктів над духовністю, що породила невщухаючу і донині сексуальну революцію; *reductio ad sexum* у художній філософії письменника дорівнює *reductio ad absurdum*. Він у жодному разі не ставить під сумнів важливу роль інстинктів у житті людини, але спрямовує зусилля своїх літературних та філософських знахідок на заперечення тотальної залежності розуму від еросу, що стверджують «пусті психоаналітики»: «Hier können nur noch gelehrte Säue von der Sexualität als einem Urphänomene reden» («Лише вчені свині можуть розглядати сексуальність як прафеномен») [5: 67]. Людина має розум, призначений для усвідомлення й приборкування власних інстинктів, інакше вона перестане бути *homo sapiens*.

Якщо ж абстрагуватися від власне філософського способу світобачення Міньйони, можна спробувати віднайти й інші причини негативного сприйняття ним ідей психоаналізу. Провокаційні настрої гротесків є, можливо, спробою захистити власну репутацію та зберегти душевний спокій та рівновагу. Адже відомо, що майже кожний сучасний Фройдю письменник (а факт особливої уваги видатного психоаналітика до художньої літератури є беззаперечним) проти волі поставав зі своїми творами сам на сам перед викривальними, інколи нищівними діагнозами «віденського мудреця». Цей факт мав на увазі австрійський письменник, популярний сатирик Карл Краус, коли жартома говорив, що «неврологам, які патологізують наш геній, слід було б проломити череп повним зібранням їхніх праць» ([цит. за: [2: 394]). Не можна виключити, що Фрідлендер-Міньйона мав усі шанси стати черговим «піддослідним кроликом» психоаналізу: персонально властиве йому і типове для доби відчуття відрази й паралізуючого страху перед авторитетом батька, невміння зберегти органічні стосунки у шлюбі, уразливе самолюбство через так і не реалізовані надії на отримання Нобелівської премії за свої філософські роботи – такі ласі для психоаналізу теми краще приховати під захисною маскою дозвільних гротесків.

Сучасний російський вчений А. В. Дмитрієв припускається думки, що багатьох сучасників Фрейда дратував не сам психоаналіз, а мода на нього [6: 8]. Почасти і це припущення є справедливим по відношенню до нетерпимого до бездумного вибору людиною кумирів та ідолів гротеск'єра, що філософствує. Пізнаваною рисою художньої манери письменника стала здатність до граничного спростування ролі будь-якого авторитету, тож і еротичний аспект фрейдівської теорії у Міньйони набуває гіпертрофованих рис. У його гротесках відверто названо своїм словом і зображено такі збочення, як любов за гроші, гомосексуальні стосунки, дивну пристрась суспільства до військових, служителей церкви, до тварин, до їжі, тут «сексуальність з її безглуздими актами й пактами» («die Sexualität mit ihren unsinnigen Akten und Pakten») [5: 27] розпалюють необачність, випадковість, жагучий страх перед інфекційними захворюваннями, непомірна любов до книг, до науки та витворів мистецтва тощо. Міньйона цілком свідомо обирає напрочуд далекі від життя, штучні сюжети на закид ізольованим від реального життя психоаналітикам.

В одному зі злободенних гротесків він закликає: «до кожної людини необхідно ставитися як до обмеженого у можливостях Бога, вразливого Всесильного. Статевий інстинкт людини містить у собі безмірний божественний творчий потяг, без якого сам по собі інстинкт нічого не вартий; звісно він повсякчас підстерігає людину у будь-яких її справах, але якщо глянути трохи глибоше, то можна знайти рушійний мотив вчинків, почуттів, думок, натрапити на творчий принцип, свободу, безсмертя, божественність, тобто на найінтимніше власне Я, *Ipsissimum*» [5: 52]. У філософському викладенні Фрідлендера людина постає богоподібною, духовною, чуттєвою та багатовимірною.

Між рядками цієї класичної й органічно викладеної антропологічної програми не-суперечливо співіснують іпостасі професора-неокантіанця С. Фрідлендера та бунтівного письменника Міньйони. Цю істотну подвійність неможливо не помітити в «антифрейдівських» гротесках: здається, вони і справді написані двома різними людьми, хоча й натхненними однією ідеєю – філософом-гуманістом та невтримним блазнем, аскетом та сластолюбцем. Спробуємо проілюструвати гармонійне поєднання дозвільної історії з глибокодумним пуантом на матеріалі аналізу гротеску «Скепсис» («*Skepsis*»). За сюжетом настирливий Франц Компліціреке у пошуках істини дійшов до картезіанського

Cogito, ergo sum. Звернімо увагу на те, що уже в імені героя вдумливий читач відчуває перегук з ім'ям родоначальника психоаналізу (Франц – Фройд), тоді як етимологія прізвища (від нім. kompliziert – складний для розуміння) іще більш прозоро натякає на підвищену складність та зарозумілість наукових побудовань психоаналізу (Фройда). Відкинувши як беззаперечні cogito та sum, доморослий мислитель у нічну грозу подався до знайомого професора з надією попри все знайти істинне та безсумнівне. Захоплений знеацька професор вчасно згадав Гете, за яким лише родюче є справжнім. Зустрівши дорогою додому необтяжену кодексом честі жінку, Компліціреке розгледів саме в ній уособлення родючості. З того часу він заснував гарем, сумлінно слідкуючи за кількістю отриманого в ньому «врожаю». Непохитною істиною для нього став «категоричний катератив», а картезіанську «псевдомудрість» він виправив на безпеліційне «Coeo, ergo sum». У цьому більш ніж відвертому гротеску звучить глузування Міньйони, що піддає сумніву механічний смисл поведінкових реалій людини, яка забула, що вона мисляча істота. Сексуальність виступає тут як супутнє явище та як засіб для досягнення мети, яка не виходить з цієї сексуальності та не зводиться до неї: розпусний спосіб життя був для Франца Компліціреке нібито лише посередником у пошуках істини буття. Зрозуміло, що цим прикладом не можна ані похитнути, ані тим більше спростувати фройдівську теорію інстинктів, втім Міньйона сподівався хоча б поставити під сумнів її основний висновок про суцільну залежність нібито похідного від інстинктів «я».

Разом з тим авторські наміри не обмежуються лише полемізуванням з конкурентною антропологічною програмою. Як представник мистецтва експресіонізму, «мистецтва, що збуджує та епагує» [7: 55], Міньйона велику увагу приділяв зовнішній естетизації цієї полеміки, доведенню її до того граничного рівня «привабливого божевілля», який вже став своєрідною візитною карткою його творчості. У залежності від того, яке начало, філософське чи грайливе, перемагає в палітрі митця під час нічних фантазувань, відповідно змінюється й «ступінь легковажності» його викривальних мініатюр. Найбільш «фрідлендерівським» здається просякнутий екзистенційними настроями гротеск-роздум «Лицемірність» («Heuchelei»), у якому автор без натяку на блазнівство порушує питання сутності людини, в якій лише психоаналітики можуть побачити маріонетку інстинктів, насправді ж вона є маскою самого весільного Бога.

Поряд із життєстверджуючими роздумами читач має змогу насолодитися й глумливими розважливими замальовками, що написані радше «філософом з кафе для божевільних», як Міньйону з дотепом уособив сатирик В. Мерінг [8: 154]. У таких гротесках психоаналітичні розвідки Фройда скоріше створюють об'єкт для відточування словесної майстерності, аніж унаочнюють конфлікт між антропологічними концепціями двох філософів. Проілюструвати дане положення можна на матеріалі арабески з філологічним спрямуванням «Орфографія, фонетика, ономатопоезія чи просто Кікєро» («Orthographie, Phonetik, Onomatopoesie oder einfach: Kikero»). За сюжетом молода пара філологів у запалі суперечки з приводу вимови відомого прізвища Сісєро («Ціцєро», «Кікєро» або «Чічєро») проводить фонетичну аналогію зі словом coitus, вимова якого, на їхню думку, також налічує три варіанти. У ході вирішення цього питання експериментально-гендерним шляхом, вони зупинились на звуконаслідувальних варіантах «чоїтус» та «Чічєро», як власне і назвали свою дитину дев'ять місяців потому. Простим і невимушеним є заключний пуант історії: «еротику не слід плутати з чічеротикою» [5: 85]. Автор з насміш-

кою наголошує, що сексуальність відіграла тут зовсім не основну роль, «до цієї думки можуть прийти лише погані психологи (чи геть фрейдисти)» [5: 145], а виступала тільки засобом на шляху задоволення чисто професійного інтересу.

Намічена проблема бездушності та механічності стосунків між чоловіком та жінкою, не в останню чергу спровокована психоаналізом, відгукнулася у літературі експресіонізму на різні голоси. Пансексуальні настрої позначилися у сфері суспільної моралі відчутними негативними тенденціями руйнування інституту родини та цілеспрямованого нівелювання сімейних цінностей та чеснот. Квінтесенцію нового ставлення до традиційних шлюбних стосунків зосереджує у собі безжальний вислів К. Ейнштейна: «Шлюб – це система загального парування, загальмованих переживань, жорстких моральних оцінок: сукупність способів дресирування людей, які не спроможні жити самостійно, які не можуть обійтись без маленького домашнього культу ... або опинились на краю прірви» [9: 198]. Традиційний сімейний затишок став утіхою морально незрілих, слабких, пересічних.

Оскільки шлюб більше не належав до кола провідних пріоритетних цінностей у свідомості доби, стосунки між чоловіком та жінкою в осмисленні літератури експресіонізму постають складнішими, сумнівно неоднозначними, часто виявляють свою розпливчастість, неправдоподібність. Почасти це можна пояснити тим, що майстри слова, а це переважно чоловіки, не могли уявити собі жінку прогресивної формації, готову до нетривалих, легковажних і позбавлених романтизації стосунків. Як стверджує німецький літературознавець А. Арнольд, «більшість письменників були надто практичні, щоб дозволити своїм героям поєднатися в любовному екстазі, а потім ігнорувати його наслідки» [10: 137]. До того ж почуття закоханості вступало в дисонанс з панівною в експресіоністській літературі концепцією провокації, деструктивності та бунтарства. Типово, що і в ексцентричних замальовках Міньйони образ жінки загалом тьмянний та невизначний, а єдиний одружений чоловік, герой гротеску «Дармоїд» («Der Schmarotzer»), виявляється гомосексуалістом.

На фоні тотальної сексуальної анархії, яка позначилася в літературі сміливими сенсаційними варіаціями на тему вільного кохання, все ж поодинокі прориваються занепокоєння консервативно налаштованої інтелігенції з приводу духовного зубожіння сучасників. Показово в цьому плані є стаття, надрукована дрібним шрифтом на останніх сторінках спеціалізованого видання «Психоаналітичний рух», у якій автор як наслідок прагматичного опредмечення стосунків між чоловіком та жінкою, «редукції невичерпного іскрометного розмаїття почуття любові до punktum punkti, що має місце поміж іншим, в перервах між заняттям спортом, роботою та дружбою» [11: 176], пророкує поступове виродження та зникнення такого поняття як кохання.

Співзвучним з даним припущенням є міньйонівський гротеск «Страх замерзнути» («Furcht vorm Erfrieren»), який уже самою назвою вирізняється легким натяком на психологізацію та чуттєвість на фоні дещо сальних заголовків «Продуктивність», «Розпусник усупереч власній волі», «Кваліть», «Стримування», «Внутрішнє убранство» та ін. Поняття страху є реакцією на моторошну ситуацію відсутності збігу внутрішнього ідеалу з реальністю та потенційно передбачає якщо не боротьбу, то принаймні пасивне неприйняття ворожих обставин. Якщо ж розглядати поняття зледеніння, замерзання як символічну у типово особливо для любовної лірики смерть почуттів, неминучу причетність

кохання на загибель, то змінюється й ключ до розгадки авторського задуму. На окрему увагу цей гротеск заслуговує і через той факт, що з усієї збірки він є єдиним, в якому більш-менш послідовно простежується співчутливий образ тремтливої сучасної жінки: незалежної та водночас слабкої, одягнутої з пуританською елегантністю, «щонайменш на три чверті цнотливої» літньої дами. В її описі можна припустити несміливий перегук з образом матері Міньйони, до якої він все життя був прив'язаний теплими й ніжними почуттями.

Звернімося коротко до сюжету даного маловідомого гротеску. Молодий герой історії виявляє бажання супроводжувати поважну літню даму Лулабіль Гудбрідж в експедиції на Північний полюс. Звикла до чоловічих розваг, як то полювання, підкорення гірських висот та морських глибин, вона жваво і легко випереджає всю команду, кидаючи виклик самій суворій природі півночі. Занепокоєний герой наздоганяє Лулабіль, яка потерпає від лютого морозу, і вирішує зігріти самотню жінку єдино можливим природнім способом. Коли три дні потому учасники експедиції натрапили на їхні замерзлі тіла, пресою поширилися вульгарні та принизливі плітки. «Треба певно бути фрейдистом, щоб назвати хтивість першопрчиною цих сумних подій» [5: 41]. Міньйона наголошує, що героя до цього вчинку спонукали захоплення відважною жінкою, співчуття та готовність до самопожертви, він прагнув довести, що у світі ще залишилось щось більше за страх смерті – страх самотності та байдужості. Але допоки суспільством керують інстинкти, справжнє кохання не має шансів вижити.

Скептично налаштований Міньйона сприймає людину як наділену душевним багатством і передбачено складну істоту. З цих позицій він і розгортає полеміку з психоаналітичною концепцією Фрейда, з її сексуально-еротичним аспектом зокрема. Пізнавана філігранно відточена манера гротеск'ера, що майстерно поєднує проникливе філософування з дошкульним розвінчанням культу вчення фрейдизму, налаштовує як масового читача, так і тим більше дослідника літератури експресіонізму на неупереджене тлумачення антропологічної концепції письменника, яку ми спробували стисло охарактеризувати у площині зазначеної теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ришар Л. Энциклопедия экспрессионизма / Л. Ришар. – М.: Республика, 2003. – 432 с.
2. Anz Th. Psychoanalyse in der literarischen Moderne. Ein Forschungsbericht und Projektentwurf // Die Literatur und die Wissenschaften 1770 – 1930 / [hrsg. von Karl Richter, Jörg Schönert und Michael Titzmann]. – Stuttgart: Metzler und Poeschel, 1997. – S. 377 – 413.
3. Zweig S. Sigmund Freud und die Situation um Jahrhundertwende / Stefan Zweig // Psychoanalytische Bewegung. – 1931. – № 1. – S. 5 – 19.
4. Смирнов И. П. Психодиахронология: Психоистория русской литературы от романтизма до наших дней / И. П. Смирнов. – М.: НЛО, 1994. – 351 с.
5. Mynona (Salomo Friedlaender). Das Eisenbahnglück oder Der Anti-Freud / Mynona. – Hamburg: Junius Verlag GmbH, 1988. – 198 S.
6. Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки / А. В. Дмитриев. – М.: РОССПЭН, 1996. – 214 с.

7. Edschmid K. Über den dichterischen Expressionismus // Theorie des Expressionismus / [hrsg. von Otto F. Best]. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. Verlag, 2007. – 296 S.
8. Konz K. Nachwort // Mynona. Der verliebte Leichnam: Grotresken – Erzählungen – Gedichte / [hrsg. von Klaus Konz]. – Hamburg: Verlag am Galgenberg, 1985. – 160 S.
9. Эйнштейн К. О романе. Заметки / Пер. Т. Баскаковой // Иностранная литература. – 2011. – № 4. – С. 196 – 200.
10. Arnold A. Prosa des Expressionismus. Herkunft, Analyse, Inventar / Armin Arnold. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1972. – 210 S.
11. Storfer A. J. Das Echo der Psychoanalyse / Adolf Josef Storfer // Psychoanalytische Bewegung. – 1929. – № 6. – S. 175 – 177.

УДК 811.111'42'22'367'27

Черхавя О.О.
(Львів, Україна)

ADJECTIVES WITH SACRED MEANING IN ENGLISH-INTO-UKRAINIAN BIBLE TRANSLATION

У статті мова йде про специфіку перекладу сакрального тексту. Охарактеризовано прикметники семантичного поля “почуття” (з позитивною та негативною оцінкою), які у Біблії набувають особливого сакрального значення.

Ключові слова: Біблія, семантичне поле “почуття”, прикметник, сакральне значення, оцінка.

В статтє речь идет о специфике перевода сакрального текста. Дана характеристика прилагательного семантического поля “чувства” (с позитивным или негативным оцениванием), которые приобретают особенное сакральное значение.

Ключевые слова: Библия, семантическое поле “чувства”, прилагательное, сакральное значение, оценка.

The article deals with specific of sacred text translation. The adjectives of semantic field “emotions” (with positive and negative evaluation) that acquire special sacred meaning are characterized.

Key words: Bible, semantic field “emotions”, adjective, sacred meaning, evaluation

The necessity to conduct comparison of translation adjectives with sacred meaning in English and Ukrainian Bible and compare their specific values in each of the studied languages determines the topicality of the research. The *object* of the research is adjectives of the semantic group *emotions*. The *subject* of the research is comparison of adjectives with sacred meaning of the semantic group *emotions* in Ukrainian and English translation of Bible. The research *objectives* include the following:

- to identify adjectives of the semantic group *emotions* with positive and negative evaluation in Ukrainian and English Translation of Bible;

© Черхавя О.О., 2012